

*Ірина Володимирівна Міма,
виконувач обов'язків завідувача
кафедри цивільного та трудового права
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання національної ідеї є важливим елементом політико-правової легітимації держави, на якому ґрунтується стратегія розвитку будь-якої країни. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Національна ідея спрямовує суспільний розвиток України, має глибоке коріння у бутті народу, його історії. Національна ідея завжди орієнтована на відповідний соціально-політичний ідеал, який народ реалізовує у практичному житті. Після проголошення незалежності перед Україною об'єктивно постало питання про необхідність формулювання нового змісту національної ідеї, яка б стала чинником консолідації українського суспільства, формування відповідного рівня національної самосвідомості й ідентичності громадян країни, духовною основою державотворення. Проте досі в суспільстві існує ідейноціннісний вакуум щодо розуміння спільної мети і спільного бачення майбутнього, відсутня чітко окреслена ідея загальнонаціонального масштабу. Серед учених, політиків, експертів дискусійним залишається питання стосовно методології визначення національної ідеї сучасної України, і насамперед, на якій основі вона має формуватися – на націоналізмі титульної нації, національно-державницькому інтересі, патріотизмі, чи на якихось інших засадах. Усе це зумовлює актуальність і значущість зазначеної проблеми, яка потребує окремого розгляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що різні аспекти української національної ідеї досліджуються у працях таких відомих українських учених: В. Бабкіна, М. Головатого, В. Дудченко, О. Забужко, В. Іванишина, Ф. Кирилюка, А. Колодія, І. Кресіної, В. Лісового, В. Медведчука, Л. Нагорної, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Ю. Римаренка, Ю. Шемшученка та ін. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості досліджень відомих науковців, усе ж слід зазначити, що на сьогодні недостатньо дослідженим аспектом залишається виявлення проблем, перспектив та механізму формування національної ідеї сучасної України, що й зумовлює зацікавленість зазначеною проблемою.

Метою статті є з'ясувати проблеми та перспективи формування національної ідеї в умовах сучасної України, обґрунтувати наповнення цього суспільного феномена християнсько-правовим змістом в елементному складі, через з'ясування взаємозв'язку національної ідеї з християнсько-правовими цінностями, правовою ідеологією, правовою культурою та свідомістю.

Основні результати дослідження. Національна ідея є духовною основою життєдіяльності нації, системою соціокультурних координат, яка задає їй світоглядні та цілепокладаючі орієнтири, визначає ціннісні орієнтації, усвідомлене сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, власний ідеал народу, що є узагальненим уявленням про призначення нації та її місце в навколишньому світі [4, с. 264–265]. Національна ідея як система символів і вольовий імпульс слугує духовною основою національної самоідентифікації, стрижнем національної ідеології. На теоретико-правовому рівні національна ідея розглядається як узагальнена світоглядно-методологічна вихідна позиція в концепціях державотворення, правотворення, національного інтересу, національної безпеки тощо.

Національна ідея у найзагальнішому вигляді – це ідея, яка відображає головний національний інтерес і задає розвитку країни оптимальний напрям у сьогоденні і на майбутнє. Оскільки ж існують національні інтереси в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, то націо-

нальна ідея може існувати в складній синтезній формі як національна (державницька) ідеологія, і в простих формах – ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна тощо, які теж є достатньо концептуальними і комплексними.

У сучасних реаліях українська ідея може бути втілена з урахуванням власного історичного досвіду і засвоєння загальносвітових гуманістичних цінностей. Крім того, на сьогодні розвиток суспільства характеризують як перехідний (транзитивний), що складається з двох рівнів: 1) перехід від традиційного суспільства до індустріального; 2) перехід від індустріального до інформаційного типу суспільства [3, с. 20]. Безперервний розвиток суспільства та суспільних відносин є нормальним станом і визначається як транзиція. Характерною ознакою такого стану суспільства є прискорення процесів глобалізації, модернізації та інтернаціоналізації в усіх сферах життя. Це етап переходу, в якому новий стан суспільних відносин, культури, економіки зберігає найбільш значущі риси попереднього періоду, і, в той же час, починає набувати рис наступного етапу, якісно відмінного [7, с. 24]. Оскільки суспільні відносини врегульовуються як нормами права, так і іншими соціально-нормативними регуляторами: релігійними нормами, християнсько-правовими традиціями, звичаями, правовими традиціями, то транзитивність у праві викликає певні зміни у правовій системі, формуванні правового мислення, активізацію правотворчості (наступність у праві, рецепція, імплементація та трансформація права). Транзитивність у праві дає змогу більш ширше розкрити та зрозуміти право не тільки як нормативну реальність відповідних змін суспільних відносин, а й зміни у системі правових ідей, правових цінностей, правової свідомості, що спричинені змінами у суспільстві. Такий процес надає можливість виокремити та обґрунтувати особливості формування національної ідеї з метою ефективного використання їх у державо- та правотворенні, вдосконаленні механізму правового регулювання суспільних відносин на підставі національної самобутності правової системи.

Важливі передумови утвердження національної ідеї – розвиток її ідеологічної складової через морально-духовне оздоровлення суспільства, удосконалення механізму правового регулювання національного самоврядування, дійова державна підтримка національних правових традицій, підвищення рівня правосвідомості, утвердження взаємної толерантності, виокремлення національних інтересів, обстоювання економічної та інформаційної безпеки, турбота про здоровий спосіб життя і про довкілля, протидія процесам деінтелектуалізації, забезпечення умов для інтеграції і плідного діалогу різних культур і релігійних конфесій тощо. Призначення толерантності як правового і державного принципу у формуванні національної ідеї полягає в юридичній повазі до прав людини, їх визначенні як основних або фундаментальних, що визначає державні цілі. Практична реалізація толерантності можлива через культурний діалог, знаходження компромісів і домовленостей, через побудову національної правової системи й виховання правової культури та правової свідомості. Толерантність у національній ідеї залежить від конкретних правових (християнсько-правових) традицій, які змістовно втілюються у ній, історичних умов формування і розвитку правової системи та волі нормотворця. Національна ідея, яка базується на толерантності як принципу права та правової цінності, містить раціональний інструмент для досягнення миру та стабільності шляхом легітимізації законних інтересів іншого.

У національній ідеї, як усвідомлення права, набуває свого відображення правова культура як частина загальної культури, що містить у собі найважливіші цінності правової реальності, зокрема правосвідомість. Формування толерантної свідомості як складового елемента національної ідеї, на змістовному підґрунті християнсько-правових традицій української нації, передбачає комплексний і безпосередньо спрямований, безперервний, всеохоплюючий вплив на індивідуальну правосвідомість і тим самим на правову культуру, з метою забезпечення безконфліктної реалізації всіма суб'єктами своїх прав та обов'язків у різних правовідносинах та сприяння суспільному розвитку.

У поліетнічній, багатоконфесійній, соціально розрізненій країні, якою є сьогодні Україна, потрібно знайти таку систему цінностей, яка була б прийнята та підтримана всіма суспільними групами. Українську правову систему відносять до невіддиференційованих правових систем, у яких відсутня чітка межа між правом, релігією, мораллю і політикою. Існування права і моралі в невіддиференційованих правових системах характеризується значним взаємопроникненням [5, с. 72]. Право розглядається як певна духовно священна цінність, яка поєднує в собі висо-

ке гуманістичне значення з унікальною здатністю бути вищою формою в системі соціального регулювання. Специфіка вітчизняної культурно-правової традиції виправдання права, з огляду на особливості національного характеру і філософського світогляду, джерелом якого є християнсько-правовий традиціоналізм, ґрунтує правову реальність та визначає особливості розвитку національної ідеї загалом.

Базові цінності українського суспільства мають визначатися шляхом гармонійного узгодження загальнолюдських та українських національних, правових, християнсько-правових цінностей і з цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства. Тільки на такому балансі може ґрунтуватися ефективна і приваблива національна ідея. Національна ідея відображає глибинні основи самосвідомості народу, є важливим чинником інтеграції нації навколо базових правових цінностей, з'єднуючи її минуле, сучасне і майбутнє, визначає національні пріоритети, є стратегічним орієнтиром розвитку держави. Принциповою рисою української національної ідеї повинна стати взаємодія між традиційними для українського суспільства правовими, християнсько-правовими цінностями й культурними інноваціями, спричиненими глобалізаційними процесами. Саме завдяки діалогу між традиціями й інноваціями, який сприятиме конструктивному синтезу ідей, стратегій, теоретичних розробок альтернативних, а іноді й протилежних ідеологічних напрямів, можлива консолідація українського суспільства та утвердження політичної нації, подальший демократичний розвиток [2, с. 209–213].

Водночас важливо усвідомлювати: національна ідея саме тому і є національною, позаяк, орієнтуючись на людину, відображає у своєму змісті, своїх рисах також основні характеристики держави й суспільства, справді сприяє об'єднанню нації, на підставі акумулювання фундаментальних правових цінностей, сформованих на змістовно ідеологічному підґрунті християнсько-правових традицій та інтересів суб'єктів суспільних відносин.

Формування української національної ідеї, ґрунтованої на принципі якомога ширшої загальнонаціональної злагоди, потребує суспільного компромісу на основі національних цінностей та інтересів: як правових, так і християнсько-правових. Національна ідея повинна бути конструктивною, мати реалістичні цілі й спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення та механізми соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Головним чинником втілення національної ідеї в життя є інтегральна національно-державницька ідеологія як своєрідний консенсус суб'єктів політичної діяльності відносно ключових цінностей суспільства, стратегічних орієнтирів розвитку держави. Тому проблема формування інтегративної загальнонаціональної ідеології, з'ясування її змістовних компонентів є актуальною і потребує окремого розгляду.

Національна ідея є елементом світогляду і віри, переконань. Національна ідея – це єдність духовності і моралі на основі менталітету народу. Те що раніше називали вірою, яка забезпечувала людині вічність, тепер виступає як національна ідея, яка є відображенням духу нації і забезпечує існування нації. Головна мета національної ідеї – це постійне зростання добробуту нації, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутнього покоління на основі своєї державності, економічної самодостатності, культури, мови, духовності, освіченості. Ідеологія – це мета, мотивація й оцінка діяльності, елемент суспільної свідомості, формула поведінки, відповідальність, схема розподілу власності, влади та інформації, правила взаємодії громадян, громадянського суспільства та владної і політичної еліти. Національна ідея, її зміст впливає на те, яким чином те все буде закладено до ідеології і реалізується у стратегії розвитку держави, її політичній програмі, економічній політиці. Таким чином, національна ідея є глобальною, всеохоплюючою і реалізується через національні інтереси у внутрішній і зовнішній політиці. Ідеологія – система правових, політичних, етичних, художніх, філософських, релігійних поглядів для певної соціальної спільноти (класу, верстви). Основний зміст ідеології – соціальний ідеал, образ передбачуваного, бажаного чи очікуваного.

Визначення поняття «національна ідея» залежить від того, як ми розуміємо процеси етногенезу і націогенезу, базову категорію «нація», яка є підставою, оскільки ґрунтується на тривалій інтелектуальній традиції з'ясування її змісту. Тобто, які з об'єднувальних чинників (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові) вважаються суттєвими стосовно певної нації. Нація, віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм

людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої групи, є наймасштабнішою і найстійкішою внутрішньо структурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство.

Національну ідею не можна зрозуміти без врахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, є всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти одночасно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет формується залежно від традицій, як суто правових, так і християнсько-правових, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, існує як джерело культурно-історичної динаміки нації. Національна ідея є духовним каталізатором національного відродження і вищим проявом політизованої національної свідомості [6, с. 36–37].

Висновки. Відповідно до зазначеного, а також з огляду на відсутність формулювання загальноприйнятого поняття національної ідеї, можна визначити національну ідею як зумовлене національними інтересами об'єднувальне переконання певної спільноти людей незалежно від їхнього етнічного походження щодо їхньої єдності на певній території (у межах кордонів) із певною державою, правом, правовими традиціями, релігією та культурою. Ця спільнота має свої правові традиції (християнсько-правові), національну свідомість, особливий менталітет, характер, історичну пам'ять, міфологію, мову, економічно-господарський устрій. Слушною є думка І. Кресіної, з приводу того, що національна ідея в сучасній кореляції є духовною основою саморуху й поступу українського суспільства, має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і фундаментом її стабільності; стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості й національної свідомості загалом. Національна ідея повинна бути конституційною і концептуально розробленою та інтеріоризованою, до того ж, вона має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи [1, с. 30, 350]. За сучасних геополітичних умов успішний розвиток держави можливий лише тоді, коли українська нація знайде своє місце серед інших націй. Процеси глобалізації – це не що інше, як боротьба кількох націй за панівне становище у світі. Наслідком цього процесу буде те, що малі нації втрачатимуть свою історичну та культурну самобутність і змушені будуть асимілювати з могутніми націями.

Використані джерела

1. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія / І. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.
2. Крисаченко В. Українська ідентичність / В. Крисаченко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 209–213.
3. Матвєєва Л. Г. Транзитивність у правовій сфері : монографія / Л. Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 328 с.
4. Нагорна Л. П. Національна ідея // Енциклопедія історії України : т. 7: Мі-О / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – 728 с.
5. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. М. Оборотов. – О., 2003. – 379 с.
6. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів / Ф. Медвідь // Проблеми державотворення. Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 35–43.
7. Чагдурова Э. Д. «Транзитивность» как объект философского осмысления / Э. Д. Чагдурова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2014. – № 6-1. – 24–28.

Міма І. В. Теоретико-правові аспекти формування національної ідеї в умовах транзитивності суспільства України

Досліджується процес формування різних напрямів об'єктивного наукового аналізу проблем теорії держави і права; проведено аналіз національної ідеї у трансформаційних процесах пізнання права. Формування національної ідеї пояснюється з позиції транзитивності суспільства, права та структурних елементів правової системи, з акцентуванням уваги на наявності та збереженні християнсько-правових традицій у праві як елемента національної самобутності, що є об'єктивно-суб'єктивною необхідністю удосконалення та розвитку права, формуючи правову та функціональну доцільність, відображаючи особливості інтерпретації результатів духовно-практичного засвоєння правової дійсності, втіленої у феномені християнсько-правових традицій. Акцентується увага на тому, що національну ідею не можна зрозуміти без врахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати

і діяти одночасно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, формується залежно від традицій, як суто правових, так і християнсько-правових, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, існує як джерело культурно-історичної динаміки нації. Національна ідея є духовним каталізатором національного відродження і вищим проявом політизованої національної свідомості.

Ключові слова: правова система, християнсько-правова традиція, транзитивність, національна ідея, наступність у праві, правосвідомість.

Mima I. Theoretical and legal aspects of the formation of a national idea in the conditions of transitivity of the Ukrainian society

The process of formation of different directions of objective scientific analysis of the problems of the theory of state and law is researched; the analysis of the national idea in the transformation processes of cognition of law is conducted. The formation of a national idea is explained by the position of transitivity of society, the law and structural elements of the legal system, with an emphasis on the existence and preservation of Christian-legal traditions in the law as an element of national identity, which is an objective and subjective need for the perfection and development of law, forming legal and functional expediency, reflecting the peculiarities of interpreting the results of the spiritual and practical assimilation of legal reality embodied in the phenomenon of Christian-legal traditions.

The emphasis is placed on the fact that the national idea can not be understood without taking into account the special conditions of life of the people during its history. It reflects the deep level of national consciousness, advocates all forms of reflection of a nation (man) over issues of the essence of the national community and the meaning of its existence. The national idea also reflects the totality of value orientations of the nation, the direction of the people's thinking, the ability to feel and act simultaneously with national interests. The formation of a Ukrainian national idea, based on the principle of the widest possible national consensus, requires a social compromise based on national values and interests: both legal and Christian-legal.

It is emphasized that the national idea must be constructive, have realistic goals and rely on effective social technologies to achieve them and mechanisms of social and regulatory regulation of social relations. The national idea as a kind of spiritual state of the people, its mentality, is formed depending on the traditions, as well as legal, and Christian-legal, culture, the whole environment of human existence, and at the same time influences on them, it exists as a source of cultural and historical dynamics of the nation. The national idea is a spiritual catalyst for national renaissance and the highest manifestation of a politicized national consciousness. The main factor in the implementation of the national idea in life is the integral national-state ideology as a kind of consensus of subjects of political activity in relation to key values of society, strategic guidelines for the development of the state.

The position of the formation of a national idea, which reflects the deep foundations of the people's consciousness, is substantiated, is an important factor in integrating the nation around basic legal values, combining its past, present and future, defining national priorities, and acting as a strategic guideline for the development of the state. The basic feature of the Ukrainian national idea should be the interaction between the legal, Christian-legal values and cultural innovations that are traditional for the Ukrainian society, caused by globalization processes. It is thanks to the dialogue between traditions and innovations that will contribute to the constructive synthesis of ideas, strategies, theoretical developments of alternative, and sometimes opposing ideological trends, possible consolidation of Ukrainian society and the establishment of a political nation, further democratic development.

Key words: low system, Christian-low tradition, transitivity, national idea, continuity in law, low consciousness.

УДК 321(091); 340(091); 340(122)

*Ірина Володимирівна Музика,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

**ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИРОДНОГО І ПОЗИТИВНОГО ПРАВА
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XIX–XXI СТ.**

Постановка проблеми. Проблема протиставлення природного і позитивного права в історії правової думки переважно розглядається як боротьба протилежностей і є однією з найважливіших проблем юридичної аналітики протягом останніх декількох століть. Водночас досить важливою є проблема співвідношення природного і позитивного права в концепціях праворозуміння прихильників теорії природного права. Актуальною залишається ця проблема і в історії української правничої думки.

Останні дослідження та публікації. Окремі аспекти проблеми співвідношення природного і позитивного права в працях вітчизняних прихильників теорії природного права XIX–